

tniggizha kontinwament. L-gharfien tal-passat ikiddha ghax tintebah li ghamlet hażin u tittaqqal bil-haqq li tefgħet fuqha nnifisha. It-tkexkixa tar-realtà li pprova jagħtiha u jwasslilha Dun Pawl nixxfiilha l-imhabba materna tagħha: "U minn dakinhar il-ftit halib ta' sidri nixef qoxqox." (It-Tielet Att). Iċ-ċahda tnissel il-qerda tan-natura, u hawn tidher hala kbir ghax dik in-natura setgħet iġġenerat hwejjeġ ahjar minn rinunzja u distakk. Il-figura ta' omm sabiha tredda' lill binha m'hijex figura mxajtna imma hija figura ta' mhabba u għalhekk tohrog it-tragiċità li ma tolqotniex b'sens ta' hniena. It-tbatija mtaqqala fit-tul ma tqanqal ebda simpatija. Il-biza', il-htija, u l-ansjetà juru kemm il-kuxjenza tista' tkun sid kattiv tal-bniedem, u d-drammaturgu donnu qiegħed jgħidilna (anzi jirrepeti dak li qal haddiehor qablu) li l-bniedem stess jagħmel haqq mill-ghemejjel mohbija tiegħu. Il-ġudizzju dejjem ikun f'idejn il-bniedem li jwettaq xi għemil: ma' l-ghemil isehh il-ġudizzju.

F'Calleja l-bniedem itella' barrikata (Oliver Friggieri jsejhlha d-"dinja magħluqa" li fiha tistagħna l-kuxjenza ta' l-gheluq) halli jingħalaq ġewwa fiha bla ma jhalli lil hadd jgħaddi minnha. Ruhu tidher mahkuma minn htija li twassal toqol kbir fuq il-kuxjenza, tant li dik il-htija mhux twarrabha trid imma ġġorrha biex thallik tkun bniedem. Elen titgħabba bil-htija tal-mewt ta' Ezra ghax hallietu jaqa' u jmut jizzerzaq fil-hemda assoluta: "U safrattant - safrattant jien qtiltu." (It-Tielet Att) Tistqarr htijietha u tammetti dnuha u meta ommha tittanta tiskuzaha ta' għemilha, Elen twaqqafha "Le, qed ngħidlek, Ma! Mhux se nhallik tiċhadni mill-htija wkoll. Hallili dik talanqas. (It-Tielet Att) Il-htija hija lussu f'dan l-ambjent ta' rifjut, ghax kif tista' toftom il-htija mill-ghemil u tibqa' bniedem? In-nanna, avolja wara esperjenza bħal dik, xorta ma tghallmitx li ma tistax tifred il-wahda mill-iehor. U r-ruh imtaqqala bil-htija titqies bħala wahda mjassra mill-ġisem. Ir-ruh bil-hila ta' għarfien soġġettiv hija wisq aktar minn kalkolu matematiku li jifisser bi ftit "grammi infinteżimali" (It-Tielet Att). Hawn min qal li r-ruh hija l-bniedem *minus* il-ġisem. Hi x' inhi, Nikola jizra' t-thassib: "hija tassew ir-ruh li hi mjassra, jew ir-ruh li tjassar?" (It-Tielet Att) Calleja jurihomlna t-tnejn. Fil-każ ta' Elen, jidherli li hija aktar ir-ruh li tjassar lill-bniedem. Ir-responsabilità li għandha ta' għemilha tagħtiha kuxjenza li tiġġudikaha. Il-bniedem ijassar lil ruhu jekk jibqa' jgħaffegħ hajtu kif jogħgob lilu - bħalma għamlet in-nanna. Ghax jekk l-esperjenza ġewwiena tal-bniedem, li trekken taht ġwinhajha l-hsibijiet, ix-xewqat, u l-hsus, hija fattur ewlieni fl-ghamla umana ta' l-eżistenza, allura rridu naslu ngħidu li r-ruh (bħala esperjenza ġewwiena) tiddetermina l-ghemil. Hija r-ruh li tjassar lin-nanna u thallaha tinhela fir-rinunzja u d-distakk. Mill-banda l-oħra f'Samwel għandna r-ruh imjassra li tagħraf lilha nnifisha fil-girna, tagħraf li hi wahda min-nani imsejknin li qatt ma jistgħu johorġu mill-kastell mishut.

Hi liema hi d-dehra tar-ruh li tixref fl-argumentazzjoni tagħna, l-istruttura tat-tiġrib uman spiss tkun ikkaratterizzata b'ġewwieni riflessiv li jislet vini awto-kuxjenti: dan il-fattur jagħmel id-dramm rilevanti għall-umanità kollha. Imma fl-istess waqt irridu nifhem li s-soċjetà stess tghin biex il-kuxjenza titlahham bir-realtà: dan il-fattur jagħmel dan ix-xogħol letterarju aktar rilevanti għal żmienna u għal artna.

Fid-dramm hija t-tradizzjoni li tingħata sehem dominanti li tiddetermina għemil il-karattri - tant li ma' Friggieri nasal inlaqqamha "xbieha makabra li ma tistax tinqata". L-ewwel kelmiet imlissna fid-dramm huma "Fejn sejjer?" li jagħtu mistoqsija li qatt ma titwieġeb u din tidher il-missjoni tal-bniedem f'Calleja. Jagħmel x' jagħmel dan il-bniedem, fejn jasal? Għemil il-bniedem jinħass bla fejda, bla siwi u allura fejn hi l-libertà umana? Il-karattru f'Calleja huwa fil-psikoloġija tiegħu għasfur taċ-ċomb li jtir biss fil-mument tal-qerda tiegħu: "U wiċċu ma kienx aktar imbezża". (It-Tielet Att).

CARMEL CALLEJA

Ewnuki

Ahna bħas-slaten
Li ġew mill-Orjent
infittxu kewkba
li harget mit-triq,
u omm verġni,
...u sultan mirżuh
fi stalla bla lqugh.

Is-Sewwa

Ta' min is-sewwa?
Tal-qamh dehbien
li jmewweġ fir-rih,
jew tal-mingel leqqien
li jahsadhom ilhah?

Tat-tigra li tlebleb
għatxana għad-demmi,
jew taċ-ċerv jitriegħed
ixammem il-hemm?